

Ivana Zagorac, Hrvoje Jurić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
ivana.zagorac@gmail.com; hjuric@ffzg.hr

Bioetika u Hrvatskoj

Sažetak

Nakon uvoda u kojemu se tematizira pojam i povijest bioetike, u članku se govori o počecima, razvoju i stanju bioetike u Hrvatskoj, i to u tri aspekta: znanstveno-stručne rasprave o bioetičkim problemima, bioetički senzibilitet i bioetička institucionalizacija. Pritom se posebna pozornost posvećuje konceptu integrativne bioetike, koji je razvijen u okviru projekta bioetičke suradnje u području jugoistočne Europe, gdje Hrvatsko filozofsko društvo ima vrlo važnu ulogu.¹

Ključne riječi

bioetika, bioetika u Hrvatskoj, bioetički senzibilitet, bioetička institucionalizacija, integrativna bioetika, Hrvatsko filozofsko društvo

Uvod

Odgovor na pitanje što je to bioetika zahtijeva osvrt na okolnosti njezina nastanka. Ono što se danas naziva bioetikom nastalo je početkom šezdesetih godina dvadesetog stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama, i to ne kao znanstvena disciplina nego kao društveni pokret.

Uzrokom nastanka bioetike može se smatrati ubrzani napredak znanosti i tehnike (prvenstveno u području biomedicinskih znanosti i kliničke medicine), odnosno novostečena moć u stvaranju, manipuliranju, održavanju i okončavanju života. U tom smislu mogu se spomenuti nove reproduktivne tehnike, novi proboji u području genetike, nove spoznaje i metode u dijagnostiranju i liječenju dotad nepoznatih i neizlječivih bolesti, a posebno novi načini produžavanja i održavanja života kao što su strojevi za dijalizu, »umjetna pluća«, transplantacija organa itd. Sve intenzivnijima bivali su zahtjevi građana za većim nadzorom i utjecajem u sistemu liječenja i zdravstvene skrbi, a sve češće su rezultirali i organiziranom akcijom.

Iako je znanstveno-tehnički napredak u velikoj mjeri doprinio kvaliteti života, osobito onih ljudi kojima su nova sredstva bila potrebna, a sve više i dostupna, počele su se pojavljivati učestale i, što je još važnije, sistematske moralne dvojbe koje je taj napredak izazvao. Nevjerojatno uvećana moć znanstvenika i liječnika ubrzo je rezultirala sviješću o stvarnim ili mogućim posljedicama nove tehno-znanstvene moći, pa i njezinim radikalnim propitivanjem, pri čemu je postalo očigledno da tradicionalni etički aparat ne može ponuditi od-

1

Ovaj je rad nastao u okviru znanstveno-istraživačkog projekta »Zasnivanje integrativne bioetike«, koji se pod vodstvom prof. dr. Ante

Čovića provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

govore na novovrsna pitanja. Stoga se, nedugo potom, spomenutim civilnim inicijativama priključila teorijska refleksija, što znači da su konkretna pitanja iz prakse dala poticaj teoriji, a teorija je zauzvrat usustavila pitanja koja su se pojavljivala, te etablirala bioetički pristup.

Nastanak bioetike iniciran je ubrzanim znanstveno-tehničkim napretkom, odnosno dilemama koje je on izazivao kako na maloj tako i na velikoj skali, pa se »pra-početkom« bioetike može smatrati i anti-nuklearni pokret u prvim desetljećima nakon Drugog svjetskog rata, u kojem su i civilne inicijative i teoretičari poput Bertranda Russella ili Günthera Andersa nastojali ukazati na opasnosti nuklearne tehnologije, osobito s obzirom na tragediju Hirošime i Nagasakija, te hladnoratovsku političku konstelaciju. Iz anti-nuklearnog pokreta i njemu srodne kritike tehnike kasnije je proizišao ekološki pokret, te ekološka etika i ekofilozofija. Idemo li još dalje u povijest, zametke bioetike, kao etike koja razvija drugačiji pogled na ljudsku i ne-ljudsku prirodu, možemo pronaći kod mislitelja poput Fritza Jahra (»bio-etika«, *Bio-Ethik*), Alberta Schweitzera (»etika strahopoštovanja prema životu«, *Ethik der Ehrfurcht vor dem Leben*) ili Alda Leopolda (»etika zemlje«, *land ethics*). No, kako je rečeno, razvoj bioetike u današnjem smislu riječi započeo je ipak u šezdesetim godinama dvadesetog stoljeća, na liniji građanskog angažmana oko biomedicinskih pitanja.

Nastanak bioetike se, u pregledima njezine povijesti, često povezuje s osnivanjem prvog etičkog komiteta, 1962. godine u Seattleu (SAD), u tamošnjem centru za hemodijalizu. Odmah nakon što je stavljen u funkciju stroj za dijalizu bubrega, pojavio se nerazmjer između tehničkih mogućnosti Centra i broja potrebitih bolesnika. Pojavio se također uvid da odluku o tome kojim će pacijentima biti omogućena dijaliza ne mogu donositi samo djelatnici te medicinske ustanove, jer to nije puka tehnička odluka o kojoj se može odlučiti na temelju medicinske stručnosti, nego se radi o etičkoj odluci koja zapravo presuđuje o kvaliteti života pacijenata ili čak o tome tko će živjeti, a tko umrijeti. Stoga je osnovan etički komitet, koji je zbog težine odluka o kojima je vijećao i zbog svojih ovlasti prozvan »Božjim komitetom«. U njegov su sastav – i u tome se sastoji bitna novost ovog događaja – bila uključena samo dva liječnika od ukupno devet članova. Na taj je način inicirana ne samo nova vrsta institucionalizacije odlučivanja u medicinskoj praksi (etički komiteti nasuprot liječničkom paternalizmu), nego i nova vrsta refleksije (nova medicinska etika, kasnije bioetika, nasuprot tradicionalnoj hipokratskoj medicinskoj etici). Nastanak i daljnji razvoj bioetike s pravom se može tumačiti s obzirom na ovaj događaj, odnosno ono što je njime implicirano.

Od tada nadalje može se pratiti ubrzan razvoj bioetičke institucionalizacije, bioetičkoga senzibiliteta, te bioetičkih znanstveno-stručnih rasprava,² ali sam naziv 'bioetika' i prvi teorijski koncept bioetike nastao je tek početkom sedamdesetih godina, zahvaljujući američkom znanstveniku Van Rensselaeru Potteru koji je 1970., u dva svoja članka, te godinu dana nakon toga, u knjizi *Bioetika: most prema budućnosti*,³ skovao termin 'bioetika', te izložio vlastitu koncepciju bioetike. Potterova je namjera bila da u svrhu rješavanja gorućih problema čovječanstva, a uz pomoć onoga što je nazvao bioetikom, doprinese premošćivanju jaza između znanosti. Njegov je motiv pritom bila, s jedne strane, nezainteresiranost etike i drugih društvenih i humanističkih znanosti za rastuće dileme u medicinskoj praksi i biomedicinskim istraživanjima, kao i za ekološka pitanja koja u to vrijeme još nisu bila tako široko diskutirana kao danas. S druge strane, njegove je bioetičke ideje motivirala nezainteresiranost liječnika i prirodnih znanstvenika za promišljanje i konceptualiziranje rastućih problema s kojima se svakodnevno susreću u praksi.⁴

Potterova »mostovna bioetika« (*bridge bioethics*), koju je kasnije nazivao »globalnom bioetikom« (*global bioethics*), nadilazila je kratkoročni (medicinsko-bioetički) pogled fokusiran na ljudske probleme (na ljudsko, individualno zdravlje i zdrav okoliš), te zagovarala dugoročni (ekološko-bioetički) pogled koji uključuje preživljavanje vrstâ i zdrav ekosistem, a ne više samo ljude.

Nedugo nakon Potterova »izuma« bioetike, tu je riječ prihvatio krug ljudi sa Sveučilišta Georgetown, koji su je ugradili u naziv novoosnovanog Kennedy instituta za proučavanje ljudske reprodukcije i bioetiku (*Kennedy Institute for Study of Human Reproduction and Bioethics*). Koliko je god za daljnji razvoj bioetike to bilo značajno, što je priznavao i sam Potter, ipak se radilo o pogrešnom, krajnje suženom shvaćanju izvorne intencije koja je upisana u riječ 'bioetika', o izjednačavanju 'bioetike' s 'novom medicinskom etikom'. No, »potterovska« linija u razvoju bioetike je, usprkos dominantnom užem shvaćanju bioetike, bila neprekinuta, a početkom devedesetih se, zahvaljujući ponajprije Potterovu vlastitom angažmanu, vratila u *mainstream* bioetike i privela bioetiku samom njezinom pojmu.

Naime, kako pokazuje »Potterov slučaj«, iako je bioetika, povijesno gledajući, proizišla iz problemskog polja medicinske etike, u svojim osnovama nosi prekoračivanje medicinsko-etičkog okvira. Zaoštrene moralne dileme koje je proizveo znanstveno-tehnički napredak u području medicine naprosto su tražile širi orijentacijski horizont. Stoga je bioetika relativno brzo prošla kroz razvojnu preobrazbu kojom je svoje predmetno područje proširila preko granica medicine i biomedicinskih znanosti do globalno-ekoloških problema. Suvremena bioetička rasprava tako obuhvaća ne samo pitanja medicinske skrbi i biomedicinskih istraživanja, nego i probleme koji se tiču ne-ljudskih živih bića i prirode u cjelini, kao i problematiku uloge i smisla znanosti uopće, sve do fundamentalnih pitanja zapadne civilizacije i opstanka čovječanstva. Pomak se zbiva i na metodološkom planu, gdje je bioetika nadrasla neposrednu moralnu refleksiju, svojstvenu prvome razdoblju u razvoju bioetike, te se uzdigla do razine etičke refleksije.⁵

2

Pritom mislimo na sljedeće elemente u razvoju i etabliranju bioetike: ustanovljavanje bioetičkih komiteta na svim razinama (na razini bolnica i istraživačkih ustanova, te na nacionalnim razinama; za biomedicinsko područje i druga područja), bioetička savjetodavna tijela na svim razinama (od nacionalnih do onih na razini Europske Unije ili Ujedinjenih naroda), osmišljeno razvijanje bioetičke edukacije na svim razinama (na studijima prirodnih i društveno-humanističkih znanosti; na nižim razinama obrazovanja; za članove etičkih komiteta, i dr.), osnivanje bioetičkih znanstvenostručnih društava (nacionalnih, regionalnih i svjetskih), organiziranje bioetičkih skupova (od manjih i specijaliziranih okruglih stolova i simpozija do velikih svjetskih kongresa), uspostava bioetičkih dokumentacijsko-istraživačkih centara, odnosno instituta, bioetičko izdavaštvo (bioetičke knjige, časopisi i druge vrste publikacija ili zasebni članci), *Enciklopedija bioetike* (prvo izdanje: 1978., drugo izdanje: 1995., treće izdanje: 2003.), bioetičko zakonodavstvo na svim razinama (od savjetodavnih kodeksa i deklaracija do obvezujućih zakona, i to kako na nacionalnoj tako i na međunarodnoj razini; tematski gledajući, od

biomedicine, preko zaštite okoliša, do životinjskih prava), razvijanje bioetičkog senzibiliteta, prvenstveno putem medija i javnog zagovaranja (informiranje, senzibiliziranje i educiranje), itd.

3

Van Rensselaer Potter, »Bioethics: The Science of Survival«, *Perspectives in Biology and Medicine*, 14/1970, str. 127–153; Van Rensselaer Potter, »Biocybernetics and Survival«, *Zygon – Journal of Religion & Science*, 5/1970, str. 229–246; Van Rensselaer Potter, *Bioethics: Bridge to the Future*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1971.

4

Usp. Hrvoje Jurić, »Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera«, u: Velimir Valjan (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2007., str. 88–89.

5

Usp. Ante Čović, *Etika i bioetika. Razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Pergamena, Zagreb 2004., str. 91–122.

I u ovako komprimiranom prikazu primjetno je da je bioetika tijekom svoje kratke povijesti doživljavala velike strukturne promjene, kako s obzirom na predmetno područje tako i s obzirom na metodologiju. Razvojne mijene tog novog i dinamičnog područja, iako s nekoliko desetljeća zakašnjenja, reflektirale su se i u Hrvatskoj, pri čemu se ne može previdjeti lokalne posebnosti, kao ni činjenicu da je bioetika u Hrvatskoj u posljednjih nekoliko godina učinila značajne iskorake koji su relevantni i na svjetskoj razini.

U ovome radu nastojimo pružiti jedan panoramski pregled razvoja bioetike u Hrvatskoj, u kojem će biti istaknuti glavni momenti koji bi trebali doprinijeti stvaranju cjelovite slike o bioetičkoj teoriji i praksi na našim prostorima. Pritom se u obzir uzimaju tri osnovna elementa razvoja bioetike: znanstveno-stručne rasprave o bioetičkim problemima, bioetički senzibilitet i bioetička institucionalizacija. Dakako, kratka i bogata povijest bioetike u Hrvatskoj otvara prostor detaljnijim prikazima i sustavnijim analizama, kojih bi se bilo vrijedno poduhvatiti u nekim daljnjim radovima.

Počeci bioetike u Hrvatskoj

Još u prvoj polovici devedesetih godina dvadesetog stoljeća poznavanje bioetike i interes za nju u Hrvatskoj su bili na vrlo niskoj razini. Inicijative koje se može nazvati bioetičkima pojavljivale su se stidljivo i sporadično. Tim više iznenađuje činjenica da je bioetika kod nas u samo desetak godina izrasla u snažno i produktivno područje teorijskog i praktičkog angažmana, te da su pitanja iz problemskog područja bioetike postala predmetom znatnoga interesa i u široj javnosti.

1996. godine u dvobroju časopisa *Društvena istraživanja* objavljen je temat pod naslovom »Nova medicinska etika«. ⁶ Urednik temata u uvodniku čitatelje upućuje da je »nova medicinska etika, koja je zakoračila u četvrto desetljeće svog života osvojivši pritom prethodno gotovo sav razvijeni svijet, potrebna i Hrvatskoj«. ⁷ Reprezentativan izbor članaka stranih ⁸ i domaćih autora o ovoj »novoj i izrazito propulzivnoj znanstvenoj disciplini«, objavljen na stranicama *Društvenih istraživanja*, imao je – kako danas vidimo – dalekosežan učinak, jer je bioetiku na najbolji mogući način predstavio domaćoj javnosti i time pobudio interes za bioetiku među znanstvenicima koji dotad s njome nisu bili upoznati.

No, urednik spomenutog temata, Ivan Šegota, već je i ranije učinio značajne korake za uvođenje bioetike u znanstveno-akademsku zajednicu. Naime, na Katedri društvenih znanosti Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci još su 1992. godine u nastavu uključeni sadržaji i predmeti koji su promovirali nove teme i pristupe u području medicinske etike, zahvaljujući prije svega Šegotinim kontaktima s uglednim svjetskim bioetičarima, uključujući i »oca bioetike«, Van Rensselaera Pottera. Treba istaknuti da je razvijen i »riječki model bioetičke edukacije«, koji je bio inovativan ne samo u okvirima hrvatskog visokog školstva, nego i u svjetskim razmjerima, a uskoro se počelo i s izdavanjem bioetičkih publikacija koje su do danas ostale relevantnim bioetičkim štivom. Stoga se krug znanstvenika i nastavnika koncentriran na ovoj katedri s pravom može smatrati predvodnicom razvoja bioetike u Hrvatskoj.

Bioetička se edukacija, pod imenom medicinske etike i bioetike ili u okviru drugih predmeta, polako širila i na druga hrvatska visoka učilišta, i to kako medicinska, tako i društveno-humanistička, prirodoslovna i tehnička, čemu su se priključivali i drugi vidovi bioetičkih aktivnosti.

Ne smijemo propustiti spomenuti nekoliko »žarišnih točaka« iz rane faze razvoja bioetike u Hrvatskoj: Filozofski fakultet Družbe Isusove (ranije Filozof-

sko-teološki institut), gdje je već 1986. godine osnovan Centar za bioetiku (Valentin Pozaić), a od početka 1990-ih se objavljuju knjige bioetičke problematike, zatim Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, s Katedrom za etiku na Odsjeku za filozofiju (Ante Čović) i Katedrom za socijalnu ekologiju na Odsjeku za sociologiju (Ivan Cifrić), te Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu (Nikola Visković).

Ovdje ističemo samo one visokoškolske ustanove i pojedince koji su – bilo zasebno ili koordinirano – inicirali nastanak bioetike u Hrvatskoj, ali njima bi se u jednom detaljnijem prikazu svakako trebalo pribrojiti i neke druge punktove te brojne druge znanstvenike i nastavnike koji su na različite načine doprinijeli razvoju bioetike.

U prikazima razvoja bioetike u Hrvatskoj, kao što je onaj Nade Gosić,⁹ s pravom se naglašava uloga bioetičke edukacije, jer su inicijalni poticaji za razvoj bioetike dolazili sa te strane, no od početka su se jednako intenzivno razvijale i druge forme bioetičkih aktivnosti, prvenstveno izdavanje članaka i knjiga bioetičke tematike, te znanstveno-stručni skupovi.

Etabliranje bioetike u Hrvatskoj

Upravo su skupovi dali presudan poticaj daljnem i ubrzanom razvoju bioetike u Hrvatskoj, jer su omogućili plodotvoran dijalog i umrežavanje znanstvenika zainteresiranih za bioetička pitanja. No, u ovom je slučaju to imalo i jednu dodatnu dimenziju. Ovi su skupovi, osim što su bili striktno koncipirani i izvedeni prema načelu interdisciplinarnosti, okupili gotovo sve znanstvenike koji su se tada bavili bioetičkim pitanjima, što je doprinijelo njihovu međusobnom upoznavanju (i »prepoznavanju«), umrežavanju, te zajedničkom osmišljavanju i realiziranju daljnjih koraka prema etabliranju bioetike na ovim prostorima.

Naime, početni impuls sa Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci dodatni je zamah dobio 1998. godine s održavanjem simpozija »Izazovi bioetike« u okviru znanstveno-kulturne manifestacije *Dani Frane Petrića*, koju Hrvatsko filozofsko društvo od 1992. organizira u Cresu. Izbor radova s tog skupa objavljen je najprije u časopisu Hrvatskog filozofskog društva *Filozofska istraživanja*, a potom i u posebnoj knjizi.¹⁰ Tri godine kasnije, 2001. – također u okviru *Dana Frane Petrića*, ali ovog puta u Malom Lošinj – održan je međunarodni simpozij »Bioetika i znanost u novoj epohi«, a izbor radova ponovno je objavljen u časopisu *Filozofska istraživanja*.¹¹

6

Društvena istraživanja, god. 5 (1996), br. 3–4, str. 518–762.

7

Ivan Šegota, »Uz temu«, *Društvena istraživanja*, god. 5 (1996), br. 3–4, str. 520.

8

Strani autori koji su zastupljeni u tematu – primjerice Peter Singer, Tom L. Beauchamp, Warren Thomas Reich, Robert M. Veatch, Ruth Chadwick, Rihito Kimura, Hans-Martin Sass i Darryl Macer – spadaju među najuglednija imena svjetske bioetike, štoviše, među »pionire bioetike«.

9

Usp. Nada Gosić, *Bioetička edukacija*, Pergamena, Zagreb 2005., osobito str. 86–93, 163–197.

10

Temat »Izazovi bioetike«, *Filozofska istraživanja* 71 (4/1998), str. 733–950; Ante Čović (ur.), *Izazovi bioetike*, Pergamena – Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2000.

11

Temat »Bioetika i znanost u novoj epohi« objavljen je u tri dijela: *Filozofska istraživanja* 83 (4/2001), str. 549–652; 84 (1/2002), str. 115–209; 85 (2/2002), str. 507–555.

Visoka razina skupa kao i optimizam kojim je on bio prožet uvelike su utjecali na formiranje hrvatske »bioetičke zajednice« i uključivanje hrvatskih bioetičara u međunarodnu bioetičku raspravu. Tome je doprinijela i pozdravna poruka koju je »otac bioetike«, Van Rensselaer Potter, u audio-vizualnom obliku, tek nekoliko mjeseci prije smrti, uputio tom bioetičkom simpoziju.¹² Kako ističe Ante Čović, ta je poruka skupu »pribavila posebnu povijesnu, legitimacijsku i simboličku važnost«. ¹³ U poruci je Potter, među ostalim, izrazio nadu da će taj simpozij »dati novi poticaj bioetici u Hrvatskoj kao i u susjednim zemljama«. ¹⁴

Daljnji razvoj bioetike u Hrvatskoj i njezin utjecaj u širem kontekstu potvrdili su ove Potterove riječi. Naime, iznimna uspješnost spomenutih simpozija potaknula je utemeljenje zasebne znanstveno-kulturne manifestacije *Lošinjski dani bioetike*, koja se od 2002. godine održava u Malom Lošinj, u organizaciji Hrvatskog filozofskog društva, Grada Malog Lošinja i Hrvatskog bioetičkog društva, osnovanog 2000. godine.

O značaju *Lošinjskih dana bioetike*, njihovoj važnosti za hrvatsku i regionalnu bioetičku raspravu, kao i o njihovoj ulozi na domaćoj i međunarodnoj znanstvenoj sceni, svjedoči kontinuitet održavanja, brojnost sudionika, te profesionalna i tematska raznolikost. Ukratko, *Lošinjski dani bioetike* su u šest godina održavanja prerasli u temeljnu instituciju bioetičkog života i bioetičke rasprave u ovom dijelu Europe. Središnje mjesto u okviru *Lošinjskih dana bioetike* zauzima međunarodni simpozij o stalnoj temi »Integrativna bioetika i nova epoha«. Osnovna je zamisao tog simpozija uspostavljanje interdisciplinarnog i pluriperspektivnog dijaloga o temeljnim problemima suvremene civilizacije, koje polazi od ideje da je bioetika inovativno duhovno područje u kojem se uspostavljaju različite teorijske i praktične interakcije (interdisciplinarni, internacionalni, interkulturalni, interkonfesionalni itd. odnosi) i sabire ukupnost perspektiva ljudskog opstanka (pluriperspektivizam) radi postavljanja orijentira i postizanja orijentacijskog znanja u situaciji prelamanja svjetsko-povijesnih epoha. Gotovo nemoguće je dati prikaz svih tema koje su na skupu bile raspravljane tijekom proteklih godina, no ono što vrijedi istaknuti jest otvorenost dijalogu i poticanje interakcije različitih perspektiva i pristupa u diskusiji o tematiziranim pitanjima.

U sklopu znanstvenog dijela manifestacije, pored simpozija, održavaju se okrugli stolovi, na kojima se rasprava svake godine posebno fokusira na neki od aktualnih bioetičkih problema, zatim studentske bioetičke radionice, te predstavljanja recentnih bioetičkih izdanja i drugi oblici kulturnog i umjetničkog programa.

Aktivnosti kojima su kao medij služili *Lošinjski dani bioetike* vrlo brzo su postale od nezanemarivog utjecaja na širu zajednicu, čime se dokazala mogućnost integracije i sinergijskog učinka različitih perspektiva usmjerenih zajedničkom cilju. Posebno ističemo činjenicu da su se, zahvaljujući *Lošinjskim danima bioetike* i prethodnim bioetičkim skupovima, bioetičke teme probile ne samo u znanstvenu zajednicu i širu javnost, nego i u sferu pravno-političke regulacije. Tako je na završetku skupa održanog 1998. godine usvojen »Apel za etičku i pravnu regulaciju primjene genetičkog inženjerstva u proizvodnji i distribuciji hrane«, ¹⁵ koji je upućen Vladi Republike Hrvatske a njegov je sadržaj uvršten u zaključak Zastupničkog doma Sabora ¹⁶ nakon rasprave o stanju u poljoprivredi, dakle, tek nešto više od dva mjeseca od formuliranja »Apela« na bioetičkom skupu. Među prihvaćenim obvezama nalazilo se i osnivanje bioetičkog povjerenstva koje je nedugo zatim i oformljeno. ¹⁷ Na završetku održavanja trećih *Lošinjskih dana bioetike*, 2004. godine, donese-

na je »Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu«,¹⁸ još jedan značajan dokument koji predstavlja reakciju na nezadovoljavajuću situaciju u pravnoj regulaciji određenih bioetičkih pitanja u Hrvatskoj.

U bioetička strujanja u Hrvatskoj ubrzo se počeo uključivati sve veći broj znanstvenika iz raznih područja i različitih usmjerenja, čije bi nabranje premašilo okvire ovoga rada. Javna predavanja, tribine i skupovi o bioetičkim temama dobivaju i značajan prostor u medijima. Štoviše, čak i bez obzira na neposredne poticaje znanstvenika koji su se bavili bioetikom, bioetička problematika postaje sve zanimljivijom medijima, a time i sve prisutnijom u javnom diskursu.

Uz pojavu novog seta pitanja i izazova, objedinjenih u bioetičkom diskursu, znanstveno-tehnološko doba posjeduje još jednu, ne manje izazovnu karakteristiku – mogućnost globalnog povezivanja i komunikacije. Indikativno je da su mediji odigrali ključnu ulogu u formiranju bioetičkog diskursa, omogućujući brzi prijenos informacija, odnosno koristeći svoj potencijal za informiranje, senzibilizaciju i edukaciju. Već i prije pojave naziva 'bioetika', pod kojim su se ujedinila mnoga već postojeća nastojanja, mediji bilježe zabrinutost zbog znanstveno-tehnološkog razvoja neomeđenog etičkim normama.¹⁹ Mediji plastično ocrtavaju pojačanu osjetljivost za teme koje se može nazvati bioetičkima. Rastući interes za teme koje se tiču egzistencije čovjeka i drugih živih bića, prirode i života uopće, a time i za pitanja ljudskog zdravlja,

12

Poruka, snimljena nekoliko mjeseci ranije, emitirana je na otvorenju simpozija *Bioetika i znanost u novoj epohi* 24. rujna 2001. u Malom Lošnju, a Potter je preminuo 6. rujna 2001. Budući da je nakon toga, koliko nam je poznato, Potter napisao samo još svojevrsnu bioetičku oporuku – koju je uputio pred samu smrt (6. rujna 2001.) elektroničkom poštom na adrese 38 najbližih suradnika posvećenih promišljanju i popularizaciji njegove globalne bioetike (usp. Van Rensselaer Potter, »Global Bioethics Final Message«, <http://www.mcardle.wisc.edu/faculty/bio/Potter-GlobalBioethics.html>) – pozdravna poruka lošinjskom bioetičkom skupu je jedno od njegovih posljednjih obraćanja javnosti.

13

Ante Čović, »O Lošinjskim danima bioetike«, u: *6. Lošinjski dani bioetike*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2007., str. 13.

14

Van Rensselaer Potter, »Pozdravna riječ simpoziju 'Bioetika i znanost u novoj epohi'«, u: *Dani Frane Petrića 2001*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2001., str. 30.

15

»Apel za etičku i pravnu regulaciju primjene genetičkog inženjerstva u proizvodnji i distribuciji hrane«, *Vijenac*, br. 123, 8. 10. 1998., str. 25.

16

Zaključak Zastupničkog doma Hrvatskoga državnog sabora od 27. studenog 1998. godine.

17

Vlada Republike Hrvatske donijela je 22. travnja 1999. godine odluku o osnivanju *Bioetičkog povjerenstva radi praćenja problematike plasmana na tržište proizvoda koji sadrže ili se sastoje od genetski modificiranih organizama*. U rad Povjerenstva, nakon izmjene u broju članova, 2000. godine došlo je i do promjene u strukturi članova Povjerenstva uključivanjem predstavnika nevladinih udruga. Detaljniji prikaz događanja oko navedenog povjerenstva, kao i drugih aktivnosti iz područja bioetike koje su poduzimale najviše institucije Republike Hrvatske, dan je u članku: Ante Čović, »Bioethik unter den Bedingungen des Postkommunismus – Fallbeispiel Kroatien«, u: Ante Čović / Thomas Sören Hoffmann (ur.), *Bioethik und kulturelle Pluralität. Die südosteuropäische Perspektive*, Academia Verlag, Sankt Augustin 2005., str. 148–172.

18

»Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu« (2004), http://damp.nsk.hr/arhiva/vol1/600/2549/www.zeleni.hr/gmo/dok/Losinjska_deklaracija.doc.

19

Pregled prvih sustavnijih medijskih praćenja događanja koja danas ulaze u okvir bioetike dala je Iva Sorta-Bilajac u tekstu »Bioetika i novinarstvo«, *Medianali*, god. 1 (2007), br. 1, str. 179–194.

očuvanja okoliša, biološke raznolikosti itd., navodi nas da uočimo ponovni uzlet one, donedavno zanemarene sfere ljudske prirode – *senzibiliteta*. U tom smislu, i razrađeni pristup bioetici mora sadržavati osvrt na rastući bioetički senzibilitet. Upravo se on javlja kao izuzetno važna manifestacija ljudske prirode u novoj situaciji, te upućuje na promjenu odnosa spram čovjeka i prirode. U bioetičkom diskursu pojam senzibiliteta opisuje naglašenu osjetljivost prema okolini, implicira moralno reflektirano odnošenje prema ljudskoj egzistenciji i drugim živim bićima, sadrži prosvjetiteljsku naklonost prema slabijima i nezaštićenima, ali i otvara nove horizonte na liniji »starih« pojmova poštovanja, ljubavi i suosjećanja. *Bioetički senzibilitet* tako se javlja kao bitna sastavnica humanosti uz visoku razinu respekta, ponovno pronalazeći svoje mjesto pored »hladne« racionalnosti. A jedna takva pojava, manifestna i podložna istraživanju, predstavlja važan faktor u analiziranju i konstruktivnom zahvaćanju problemskog područja bioetike i kao takva bi predstavljala predmet zasebne studije.

Razvoj bioetičke znanstveno-stručne rasprave i bioetičkog senzibiliteta reflektira se i na razini institucionalizacije, jer, kao ni u svijetu, tako ni kod nas, bioetičke institucije i institucionalni mehanizmi nisu nastajali iznenada i »u zraku«, nego su rezultat određenih potreba koje su osvijestene u javnome diskursu, odnosno »napretka u svijesti« o važnosti pojedinih problema koji ne mogu biti ni artikulirani ni riješeni bez primjerene institucionalizacije.

Stvaranje interdisciplinarnе mreže bioetičara, koja se profilirala putem skupova, publikacija i edukacijskih programa, zatim spajanje zasebno vođenih rasprava o biomedicinskim i ekološkim pitanjima, a konačno i društveni impakt, vidljiv preko razvijanja bioetičkog senzibiliteta i institucionalizacije – stvorili su povoljnu atmosferu koja je omogućila nastanak originalnih ideja i inovativnih koncepata koji su latentno bili prisutni gotovo od samih početaka bioetike u Hrvatskoj.

Projekt bioetičke suradnje u jugoistočnoj Europi

Već u drugoj fazi, koju smo prikazali kao etabliranje bioetike u Hrvatskoj, kristalizirao se jedan širi pogled na bioetiku, u kojem se na bioetiku nije gledalo samo kao na »novu medicinsku etiku«, nego su u njezin horizont ulazile različite teme, od kliničke medicinske prakse do globalno-ekoloških pitanja, a bio je permanentno promoviran i širi pristup koji je nastojao obuhvatiti različite svjetonazorske i kulturne perspektive, tako da je razvoj bioetike u Hrvatskoj bio lišen strogih podjela kakve postoje u drugim sredinama (npr. »religiozna« i »sekularna« bioetika).

U trećoj fazi, o kojoj je riječ u ovom poglavlju, ta je ideja teorijski artikulirana i konceptualno razvijena. Radi se o – »integrativnoj bioetici«. Naime, narav problema kojima se bioetika bavi, a onda i narav bioetike, naprosto ne dopušta zatvaranje u okvire jedne discipline ili jedne perspektive. No, interdisciplinarnost i pluriperspektivnost ne znače puko mehaničko okupljanje različitih pogleda, nego njihovo zbiljsko integriranje, odnosno izradu jedinstvene platforme za raspravu o etičkim problemima vezanima uz život, ljudski i neljudski, individualni život i život u cjelini. Koncept »integrativne bioetike«, koji počiva na tom uvidu, oblikovao se i zaživio kroz bioetička događanja u Malom Lošinj, zahvaljujući velikim dijelom i tome što su u bioetici u Hrvatskoj od početka bile »interiorizirane« ideje Potterove »globalne bioetike« koja ima inherentne integrativne značajke.²⁰ Integrativna bioetika na metodo-

loškom planu povezuje različite perspektive u jedinstveni pluriperspektivni obrazac orijentacijskog znanja, dok je na predmetnom planu usmjerena na brojne problemske sklopove u širokom tematskom rasponu od medicinske skrbi i biomedicinskih istraživanja preko problematike ne-ljudskih živih bića i općih uvjeta održanja života (ekologija) do sudbinskih pitanja suvremene civilizacije. Takav koncept omogućuje ne samo svestranu raspravu o najširem spektru konkretnih bioetičkih problema nego i poniranje u njihovu dubinsku dimenziju u kojoj se otvaraju pitanja o karakteru i dotrajalosti znanstvenotehničke epohe, o metodološkoj konstituciji i povijesnoj ulozi moderne znanosti, te o mijenama u temeljnom odnosu čovjeka i prirode. Riječ je o filozofijskopovijesnoj perspektivi u kojoj je moguće detektirati i pratiti procese u kojima se prelamaju svjetsko-povijesne epohe.

Umrežavanje hrvatskih, europskih i svjetskih bioetičara – kao proces koji se artikulirao ponajprije zahvaljujući *Lošinjskim danima bioetike* – od 2004. godine prelazi na višu razinu. Te je godine, naime, održana međunarodna konferencija *Bioetika u južnoj i jugoistočnoj Europi*, iz koje je proizašao razgranati projekt bioetičke suradnje u jugoistočnoj Europi, iniciran i vođen od strane Ante Čovića sa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Waltera Schweidlera sa Instituta za filozofiju Ruhrskog sveučilišta u Bochumu. Ovaj projekt – koji u različitim aktivnostima okuplja znanstvenike s područja jugoistočne, južne, srednje i zapadne Europe – započeo je 2005. godine s osnivanjem stalne međunarodne konferencije *Bioetički forum za jugoistočnu Europu* u Malom Lošinjju, a osim te konferencije koja je usmjerena na razvijanje znanstvenoga dijaloga, obuhvaća još dvije sastavnice: *Međunarodnu ljetnu školu integrativne bioetike* koja se, također u Malom Lošinjju, organizira od 2006. godine, s namjerom da razvija bioetičke nastavne programe, te Referalni centar za bioetiku u jugoistočnoj Europi, sa sjedištem u Zagrebu, koji je osnovan 2006. godine s ciljem razvijanja znanstveno-istraživačke infrastrukture u području bioetike.

Dosadašnji rezultati ovog projekta – uz tri *Bioetička foruma za jugoistočnu Europu*, dvije *Međunarodne ljetne škole integrativne bioetike* i aktivnosti Referalnog centra za integrativnu bioetiku u jugoistočnoj Europi – prezentni su i u dva zbornika radova sa *Bioetičkog foruma*, objavljena u Njemačkoj,²¹ a izravnim učinkom projekta može se smatrati i početak, odnosno intenziviranje bioetičke rasprave u pojedinim zemljama jugoistočne Europe, osobito u Bosni i Hercegovini, gdje je ustanovljeno Bioetičko društvo koje svojim aktivnostima pokriva čitavo područje Bosne i Hercegovine.²²

Projekt bioetičke suradnje u jugoistočnoj Europi i ideja integrativne bioetike, koji su potekli iz Hrvatske, ali nadilaze ovo geografsko područje, već su afirmirani i na međunarodnom planu. A zahvaljujući tome, kao i drugim bioetičkim inicijativama u Hrvatskoj, slobodno se može reći i da se hrvatska bioetika u cjelini, usprkos svojoj kratkoj povijesti, već međunarodno etablirala. Posebnu potvrdu toga predstavlja 9. *Svjetski kongres bioetike*, koji se u rujnu 2008. godine održava u Rijeci i Opatiji. Činjenica da se svjetski kongresi

20

Usp. H. Jurić, »Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera«.

21

Ante Čović / Thomas Sören Hoffmann (ur.), *Bioethik und kulturelle Pluralität. Die südosteuropäische Perspektive*, Academia Verlag, Sankt Augustin 2005.; Ante Čović / Thomas

Sören Hoffmann (ur.), *Integrative Bioethik*, Academia Verlag, Sankt Augustin 2007.

22

Usp. zbornik radova: Velimir Valjan (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo 2007.

održavaju svake dvije godine, te da su dosad održani, redom, u Amsterdamu, Buenos Airesu, San Franciscu, Tokiju, Londonu, Braziliji, Sydneyu i Pekingu – dovoljno govori o važnosti tog događaja za bioetiku u Hrvatskoj i priznanju koje je hrvatska bioetika time dobila od međunarodne bioetičke zajednice.

Umjesto zaključka

Kako nas poučava povijest bioetike – koja je oduvijek nastojala pokriti dva važna polja, teoriju i društveni angažman – kada govorimo o bioetici moramo imati u vidu i teorijska raščišćavanja i konkretnu akciju koja može izazvati pomake na društveno-političkoj razini. Isto važi i za Hrvatsku: pitanje nije samo što bioetika, u teorijskom smislu, može zapitati, artikulirati i odgovoriti, nego i što bioetika može praktički učiniti.

Prisutnost bioetičke problematike u medijima, koji su ujedno i lakmus-papir i aktivan su-stvaratelj javnog, društvenog senzibiliteta, govori nam da je bioetika u Hrvatskoj već odavno »dobila pravo glasa«, štoviše, da predstavlja važan segment javnoga života. Da je stanje medija bolje – tj. da oni nisu razapeti između svoje prave uloge i partikularnih interesa kapitala i politike, a posljedično i opterećeni imperativima *entertainment* i *infotainment* – stupanj bioetičke svijesti i senzibiliteta bio bi još viši. No, i u postojećoj situaciji se o bioetici u Hrvatskoj može govoriti u pozitivnom tonu. To treba zahvaliti prije svega permanentnom i intenzivnom radu na bioetičkoj problematici u sferama bioetičkih znanstveno-stručnih rasprava i bioetičke institucionalizacije, odnosno različitim vidovima aktivnosti u području bioetike. Zaključno ćemo, u tom smislu, navesti nekoliko pokazatelja.

U posljednjih petnaestak godina u Hrvatskoj bilježimo intenzivnu produkciju radova bioetičke tematike, bilo da se radi o pojedinačno objavljenim člancima i tematima u novinama i periodici, specijaliziranim časopisima poput *Socijalne ekologije* i izdavačkim nizovima poput »Bioetičkih svezaka« riječkog Medicinskog fakulteta i biblioteke »Bioetika« u zagrebačkoj izdavačkoj kući Pergamena ili zasebno objavljenim knjigama hrvatskih i stranih autora, koje su bioetički relevantne. Čak dvanaest biblioteka različitih hrvatskih izdavača objavljivalo je knjige bioetičke tematike, a jedna bibliografija navodi kako je u desetak godina objavljeno čak 249 bibliografskih jedinica na hrvatskom jeziku o pitanjima iz područja bioetike.²³ Detaljnije istraživanje zasigurno bi pokazalo kako je taj broj još i veći.

Da se uloga bioetike ne iscrpljuje u dijagnozi, nego podrazumijeva i djelovanje, svjedoči ukupno devet zakona i drugih dokumenata koji u legislativu uvođe zaključke proizišle iz bioetičke rasprave na području Hrvatske. Dobar primjer međudjelovanja znanstveno-stručnih rasprava i pravno-političke regulacije predstavljaju »Apel za etičku i pravnu regulaciju primjene genetičkog inženjerstva u proizvodnji i distribuciji hrane«, koji je donesen 1998. godine, na simpoziju »Izazovi bioetike«, održanom u okviru *Dana Frane Petrića*, te »Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu«, donesena na *Lošinjskim danima bioetike* 2004. godine. Oba su dokumenta potaknula javnu raspravu o problematici genetički modificiranih organizama, te izravno doprinijela njezinoj pravnoj regulaciji.²⁴ A »bioetičko zakonodavstvo« podrazumijeva široki spektar pitanja, od prava pacijenata, preko biomedicinskih istraživanja i problematike reprodukcije, do zaštite okoliša i životinja.

Pridruže li se tome drugi oblici institucionalizacije – osnivanje društava poput Hrvatskog bioetičkog društva i Hrvatskog društva za kliničku bioetiku, stalnih znanstvenih manifestacija poput *Lošinjskih dana bioetike* i riječkih *Dana bio-*

etike, uvođenje bioetike kao predmeta ili bioetičkih sadržaja u srednjoškolsku i visokoškolsku nastavu na prirodnoznanstvenim, tehničkim i društveno-humanističkim učilištima, pokretanje nacionalnih i međunarodnih znanstvenih projekata, osnivanje bioetičkih tijela na različitim razinama (od Nacionalnog bioetičkog povjerenstva do problemski specijaliziranih nacionalnih povjerenstava i povjerenstava na razini pojedinih institucija)²⁵ – opća ocjena stanja bioetike u Hrvatskoj, na svim razinama na kojima o bioetici može i treba biti riječi, izuzetno je pozitivna. Pritom u obzir uzimamo i činjenicu da je Hrvatska, po pitanju bioetike, prerasla u regionalnog lidera, što znači da hrvatski bioetičari potiču i podupiru razvoj bioetike u drugim jugoistočno-europskim zemljama, te regionalno umrežavanje. Osim toga, rezultati postignuti u području bioetike u Hrvatskoj i jugoistočnoj Europi priznati su i na europskoj, pa i svjetskoj razini.

No, dosadašnji razvoj i sadašnje stanje bioetike u Hrvatskoj, iako zaslužuju visoku ocjenu, ne smiju predstavljati razlog za opuštanje, osobito s obzirom na dinamičnu narav bioetike. Štoviše, potrebno je intenzivirati znanstveno-stručne bioetičke rasprave i dijalog na međunarodnoj razini, prijeći na višu razinu bioetičke institucionalizacije, te na različite načine dalje poticati i artikulirati bioetički senzibilitet na društvenom planu.

Uloga Hrvatskog filozofskog društva u toj sferi, odnosno njegovih projekata koji se tiču bioetike, zasigurno će i nadalje biti vrlo važna, jer i iz ovog izvještaja moglo je postati jasno da je Hrvatsko filozofsko društvo od samih početaka doprinosilo razvoju bioetike u Hrvatskoj, odnosno da je bilo inicijator, nositelj i izvršni čimbenik raznolikih i intenzivnih bioetičkih događanja u Hrvatskoj.

Ivana Zagorac, Hrvoje Jurić

Bioethics in Croatia

Abstract

After the introductory part on the notion of bioethics and its history, the paper deals with the beginnings, development and condition of bioethics in Croatia from the perspective of scientific discussions about bioethical issues, then from the perspective of bioethical sensibility and finally from the bioethics institutionalization perspective. Special attention is thereby given to the concept of integrative bioethics, developed within the framework of bioethical cooperation in South-Eastern Europe, where the Croatian Philosophical Society plays an extremely important role.

Key words

bioethics, bioethics in Croatia, bioethical sensibility, bioethical institutionalization, integrative bioethics, Croatian Philosophical Society

23

Sandra Kantar / Kristina Svrznjak, »Prilozi za bibliografiju o bioetici u Hrvatskoj (1990.–2007.)«, *Socijalna ekologija*, god. 16 (2007), br. 2–3, str. 231–248.

24

Usp. A. Čović, »Bioethik unter den Bedingungen des Postkommunismus – Fallbeispiel Kroatien«.

25

Sažet prikaz razvoja i stanja bioetike u Hrvatskoj (sveučilišna i srednjoškolska nastava, znanstveni skupovi, bioetička literatura, zakonodavstvo i politika, bioetička tijela) može se pronaći u već spomenutoj knjizi Nade Gosić (usp. N. Gosić, *Bioetička edukacija*, str. 163–197).